

ÖRÖK BÉKE ÉS VILÁGJOGREND.

I.

Folyóiratunk 1928. évi 6—8. számában „*A pacifizmus útján*“ címmel *értekezést* írtam a Kellogg-szerződésről, amely szerződés most már rövidesen a magyar parlamentet is foglalkoztatni fogja. Ez a szerződés „mint a nemzeti politika eszközét“ eltiltja a háborút, ami kétségtelenül a támadó háború tökéletes kiküszöbölésének a szándékát jelenti. Annak a nemzetnek tehát, amely ezt a nevezetes szerződést komolyan veszi, — ha ugyan van ilyen is az aláíró Magas Szerződő Felek között, — tisztában kell lennie azzal, hogy a Kellogg-szerződés aláírásával írott szavával lemond egyszer s mindenkorra arról, hogy nemzeti ideáljainak a megvalósításáért ha kell, a „vér és vas mezején“ is sikraszálljon. Lehetnek ezek a nemzeti ideálok a legmagasztosabbak, a legigazságosabbak, lehet a fennálló helyzet a leggyalázatosabb igazságtalanság születtje, a szebb jövőért, a fennálló helyzet megváltoztatásáért a szerződés szerint csupán „békés eszközökkel“ lehet majd küzdeni. Lehet, hogy e békés eszközökkel nem érhető el semmi; lehetséges viszont, hogy *a történelmi helyzet véletlen alakulása biztos sikert kínál a fegyveres fellépés számára* — mert hiszen mindezek a lehetőségek nincsenek már eleve kizárva —: a Kellogg-szerződés szerint „hiába, minden hiába“, fegyverhez nyúlni nem lehet. Kérdezem mindezek után, hogy vajjon akadna-e — az egészen kótyagos pacifisták körén kívül — olyan államférfi, aki a Kellogg-szerződést *még ebben a történelmi helyzetben is* komolyan venné? És lehet-e ezekután a Kellogg-szerződést egyáltalában túlságosan komolyan venni? „*Egy szerződés sem lehet sírbolt*“. A Kellogg-szerződés sem lehet az.

Nem titkolom és nyíltan kimondom most már azt, ami különben már említett értekezésemből is eléggé kivehető, de aminek a kifejtésétől ott, — tisztára az *elmélet és nem a publicisztika* szempontjából *óhajtván a gyakorlati politikába mélyen belenyúló Kel-*

logg-szerződést tárgyalni, — tartózkodtam, hogy t. i. bizonyos megdöbbenéssel töltött el az a tény, hogy „a nemzeti önértetében mélyen megsértett, megalázott Német Birodalom feltűnő örömmel szietett a Kellogg-szerződéshez is készséges hozzájárulását megadni“. A német külpolitika felelős intézőjének bizonyára nyomós okai lehettek erre az állásfoglalásra, amelytől kedvező hatást várhatott a jóvátételi vagy más a Német Birodalom szempontjából fontos kérdés rendezésére nézve. Ennek a lépésnek a német külpolitika szempontjából való helytelenségét, — de a helyességét is, — naiv dolog volna az indító okok ismerete nélkül bizonyítani akarni. Aminek azonban meg kell döbbsentenie az embert, az az a kérdés, hogy vajjon a jelen külpolitikájának tál lencséjéért nem megy-e veszendőbe a jövő valamely előre kiszámíthatatlan kedvező lehetősége vagy az írott szó szentsége? A machiavellisztikus politikai felfogásnak utóbbi tekintetben bizonyára nincsenek aggályai; az azonban talán mégse lehet a Kellogg-szerződésnek s általában a jámbor pacifizmusnak a feladata, hogy éppen ezt a politikai felfogást terjessze. Hogy a Szovjet-köztársaság szietett a Kellogg-szerződést a maga céljaira kihasználni s arra a maga moszkvai szerződésével még rea is duplázni, az egyáltalán nem csodálatra méltó. Németország becsületén azonban még a „clausula rebus sic stantibus“ elméletének a szóbanforgó nemzetközi szerződésre való alkalmazása is foltot hagyna. Az kétségtelen, hogy a Kellogg-szerződésnek az aláíró hatalmak bármelyike által nemzeti szempontból bármennyire indokolt megsértése is bizonyosfokú erkölcsi presztízs-csorbulást jelentene — olyan hatalmagnál legalább is, ahol ilyesmiről még szó lehet. Ez pedig nem jelent előnyt és segítséget harcoló bataillonjaik számára, mint azt a belga semlegesség Németország által való, lehet hogy egyébként indokolt, megsértésének példája mutatta.

Éppen azért különös örömmel kell üdvözlönlünk, hogy a ma is hatalmas Német Birodalommal ellentétben a csonka kis trianoni Magyarország kormánya csak „abban a feltevésben adta meg hozzájárulását az Egyesült Államok kormányának javaslatához, hogy az Egyesült Államok kormánya a többi aláíró állammal együtt keresni fogja a módot arra, hogy a jövőben békés úton lehessen biztosítani az igazságtalanságok orvoslását“. Ha Magyarország ebben a feltevésében csalódnék, úgy ez ha jogilag nem is, de erkölcsileg mindenestre mentségére szolgálhat még egy esetleges szerződés-szeges esetén is. Kívánatos volna, hogy a szerződés parlamenti tárgyalása

alkalmával az az alapgondolat, mely a magyar kormány jegyzékéből kiolvasható, a kormánytól független — és azon külpolitikai tekintetektől, amelyek e kérdésben a kormány helyzetét bizonyosan igen nehézzé teszik, nem feszélyezett — törvényhozók részéről is erőteljes kifejezésre találjon. Abból, hogy a magyar kormány csak az említett „feltevésben“ adta meg hozzájárulását a Kellogg-szerződéshez, kiolvasható különben az a felfogás is, hogy ez a szerződés sem tekinthető az örökkévalóság számára megalkotottnak. A szerződés maga az idők végtelenségét látszik szem előtt tartani, holott „lex in perpetuum valitura“, örökérvényű jogszabály, a nemzetközi jogban sincsen. — Magyar szempontból a Kellogg-szerződésnek mindenesetre meglesz az az előnye, hogy ellenségeink elé is jogi akadályt állít, ha azok háborúval megtámadni akarnának; megvéd tehát szomszédaink kardcsörtetésével szemben annyiban, amennyiben feltehető, hogy ezek a szerződéseket valóban megtartani fogják. Megvan azonban az a nagy hátránya, hogy önkéntes lemondást jelent részünkről arról, hogy a reánk kényszerített igazságtalanságok ellen, — még ha erre egyébként jogi lehetőség és történeti alkalom kínálkoznék is, — fegyverrel síkra szálljunk. S ez a hátrány annyi- val nagyobb az előnynél, amennyivel nekünk több keresnivalónk van szomszédainkon, mint nekik rajtunk, illetőleg amennyiben számunkra nyílhatik több olyan „történeti alkalom“, amilyenről szó volt, mint az ő számukra. A „*quieta non movere*“ elve mindig inkább annak kedvez, aki „birtokon belül“ van; ezért mondtam, és ezért ismétlem, hogy a győztesek pacifizmusa „természetesebb“, mint a legyőzötteké.

A Kellogg-szerződés csupán a támadó háborút tiltja el, s a kényszerű, a védelmi háborút megengedi. Ha azonban tilos a támadó háború, akkor azt gondolhatná az ember, hogy védelmi háborúra sem kerülhet sor; mert ha nincsen támadás, akkor nem is lehet védekezni. Abból, hogy szerzőinek értelmezése szerint a Kellogg-szerződés is megengedi a védelmi háborút, következik, hogy ez a szerződés maga sem bízik abban, hogy komolyan fogják venni, hogy meg fogják tartani; mert ha megtartanák, nem kerülhetne sor védelmi háborúra sem. Ha a Kellogg-szerződést valóban megtartanák, komolyan és kivétel nélkül, úgy kétségtelenül megszűnnék minden háború és biztosítva volna az örök béke.

Említett értekezésemben éppen ezért a Kellogg-szerződéssel kapcsolatban foglalkoztam a pacifizmus kérdésével, az örök-békére

irányuló törekvéssel is. Szándékosan nem vizsgáltam *szociológiai* szempontból a kérdést, hanem annak *etikai és logikai* oldalát igyekeztem megvilágítani.

Az örök béke kérdésének *etikai* megítélésénél alapgondolatom az volt, hogy a háborút nem lehet feltétlenül rossznak mondani, mint ahogy azt a pacifizmus teszi. Mert bármilyen sok bajt, szenvedést és rombolást jelent is minden háború, mégis kétségtelen, hogy az emberiségnek lehetnek olyan nagy érdekei, olyan magasztos eszményei, amelyek megérdemlik, hogy az emberiség szenvedjen és áldozatokat hozzon értük. Ha a béke az emberi haladás megakasztását jelenti, ha egy egészen erkölcstelen és igazságtalan állapot csak háború útján változtatható meg, akkor kétségtelenül a háborúnak is megvan az erkölcsi jogosultsága. Idézhettem volna itt álláspontomnak megerősítésére a magyar politikai tudomány nesztorának, *Concha Győzőnek* olyannyira igaz szavait, hogy: „A béke nem cél, hanem *eszköz* a nemzetekre, hogy eszméiket valósíthassák, ahol ez nem lehetséges, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború“.¹ Valóban, mind a háború, mind a béke eszköz csupán, s lehetnek a nemzeteknek olyan céljaik, olyan eszményeik, amelyekért „készen kell állmuk arra is, hogy magukra vegyék értük, *ha kell*, a háború keresztjét“. Az igazság védelmében vívott háború erkölcsileg éppen olyan jogosult, mint amilyen jogosulatlan az igazságtalanságokat megőrző béke; az igazság békéje viszont éppolyan helyes, mint amilyen helytelen az igazságtalan háború. „*Előbb az igazság, azután a béke*“. Ebből az alapgondolatból kiindulva mutattam reá szóbanforgó értekezésemben azokra az erkölcsi makulákra, amelyek mind a győzők, mind a legyőzöttek pacifizmusának arculatján feltalálhatók szoktak lenni.

Az örök béke kérdésének *logikai* megítélésénél viszont abból az alapgondolatból indultam ki, hogy az örök béke *biztosításának* a gondolata logikai ellentmondást foglal magában. Az örök-békét biztosító szerződést is hatékonyan csak háborúval lehetne biztosítani; az örök béke védelmében a békebontó államot háborúval is meg kellene akadályozni a háborúskodásban. Nem ellentmondás-e ez, mint ahogy nem ellentmondás-e egy olyan háborút eltiltó szerződés, amely a szerződésszegő állammal szemben arra kötelezi a többit, hogy megtorló háborút indítsanak ellene: a háborút *eltiltó* és egyben háborúra *kötelező* szerződés? A pacifizmusban ebből a szem-

¹ Politika, I. köt., Budapest, 1895, 92. 1.

pontból ugyanazt a nagy belső ellentmondást találhatjuk, mint az anarchizmusban. A részletesebb vizsgálat meg is győz arról, hogy a pacifizmus és az anarchizmus gondolatvilága nagyrészt azonos forrásokból fakad, mintahogy a pacifizmus valóban nem egyéb, mint részleges, „*az államok egymásközi viszonyára korlátozott anarchizmus*“. Mind az anarchizmusnak, mind a pacifizmusnak a felfogása magában hordja azon logikai ellentmondás sorvasztó betegségét, hogy meg akarja szüntetni az emberiség életében a kényszert, a kényszert azonban csak kényszerrel lehet sikeresen kiirtani, tehát egyáltalában nem lehet megszüntetni, kivéve, ha magától el nem tűnik.

Kellemesen érint, hogy az örök béke kérdését tárgyaló fejtegetéseimhez, még pedig mind a probléma *etikai*, mind a *logikai* oldalát vizsgálókhöz, hozzászól *Török Árpád* folyóiratunk jelen számában megjelenő „*A pacifizmus problémájához*“ c. értekezésével. Habár a fejtegetéseimmel szemben felhozott ellenvetéseiből egyetlen egyet sem tudok elfogadni s érveléseinek a helyességét sajnos, elejétől végig kétségbe kell vonnom, mégis őszinte örömmre szolgál, hogy értekezésemhez hozzászólott, mert ebből azt látom, hogy az alkalmas volt arra, hogy gondolatokat ébresszen és vitázókedvet keltsen. Ez a szubjektív szempont, — valamint az, hogy szívesen ragadom meg az alkalmat az engem is érdeklő kérdés feletti vitára, — szolgáljon mentségemre azért, hogy *Török Árpád* fejtegetéseivel részletesebben foglalkozom, mint az talán objektív szempontból indokolt volna, valamint azért is, hogy abban, amit a vitában elmondandó vagyok, annak az olvasónak számára, aki előbbi értekezésemet figyelmesen elolvasta, semmi újat mondani nem fogok, minthogy erre nézetem szerint nincs is szükség az ellenvetések megcáfolásához.

II.

A pacifizmus kérdését *etikai* szempontból vizsgáló fejtegetéseimből *Török Árpád* egy *részletkérdést* ragad ki, s ezzel foglalkozik értekezésének első, nagyobb felében. Kifogásolja azt a megállapítást, amely szerint a legyőzöttek pacifizmusa nem olyan „természetes“, mint a győzőké. Ezzel szemben bizonyítani óhajtja, hogy „a legyőzöttek is folytathatnak pacifista külpolitikát tisztán nemzeti céljaik szempontjából“.

Első megjegyzésem ezekre a fejtegetésekre az, hogy az ő meg-

állapítása egyáltalában nem cáfolja meg az én felfogásomat; mert abból, hogy bizonyos igen mostoha történelmi körülmények között a legyőzöttek számára a *békés politika* célravezetőbb lehet, egyáltalán nem következik az, hogy *a komoly és őszinte pacifizmusnak* a legyőzöttek körében ne volnának „igen nehéz akadályai“, amint azt kifogásolt fejtegetéseimben megállapítottam. Ha Török Árpád „pacifista külpolitikán“ a béke-eszmének nemzeti célok érdekében való *felhasználását* érti, amelyet mint maszlagot felhasználunk ellenségeink megtévesztésére, de amelyet azonnal sutba vágunk, mihelyt a „nemzeti célok“ mást parancsolnak, — s hogy ezek a nemzeti célok, amelyeknek, örömmel látom, ő is *alárendelné* a béke-eszmét, soha mást nem parancsolhatnak, annak a bizonyítást meg sem kísérli, — akkor alapjában véve egy véleményen vagyunk, csak hogy én *ezt* az ú. n. „pacifista külpolitikát“ nem nevezem komoly és őszinte pacifizmusnak. Török Árpád nem veszi észre, hogy már azáltal, hogy *a béke-eszmét a nemzeti céloknak alárendelte*, elhagyta tulajdonképpen a „pacifizmus útját“; teljesen egy véleményen vagyok vele abban, hogy a béke éppen úgy mint a háború, csupán eszköz, és nem öncél, ahogy azt a pacifizmus állítja. Éppen ezért nem szabad a háborút sem feltétlenül eltiltani, mint azt a Kellogg-szerződés akarja, mert esetleg alkalmas eszköz lehet a Török Árpádtól is méltányolt nemzeti célok elérésére. Az őszinte és komoly pacifizmus, — és csupán ezzel érdemes komolyan foglalkozni, — azonban ezt akarja; éppen ezért mondtam, hogy „a legyőzöttek pacifizmusának igen nehéz akadályai vannak“, mert „aki *mindenáron ragaszkodik a békéhez*, annak már eleve le kell mondania arról a gondolatról, hogy *kedvező alkalomadtán* az őt ért sérelem orvoslását kiharcolja“ (I. h. 333. 1.). Hogy a győzők oldalán ezek az akadályok nem szoktak fennforogni, az természetes, mert hiszen a győzők a legritkább esetben sem szoktak önmagukra sérelmes békét magukra kényszeríteni. Éppen azért a győzők körében a komoly pacifizmusnak, a békéhez mindenáron való ragaszkodásnak sem lehetnek meg azok az akadályai, amelyek a legyőzötteknél olyan magától értetődők. Könnyű dolog *Briandnak* a békét az igazság fölé helyezni, mint azt a locarnói népszövetségi tanácsülésen tette, midőn a nemzeti kisebbségek kérdésében Stresemann-nak válaszolt. Aki „birtokon belül“ van, annak a „*quieta non movere*“ elve ellen nem igen lehet kifogása, s természetesen az ellen sem, hogy a fennálló helyzet megváltoztatásának a

lehetősége, az erőszakos megváltoztatás esetének a kikapcsolásával, csupán a békés megváltoztatás lehetőségére korlátoztassék.

Másik megjegyzésem Török Árpád szóbanforgó fejtegetéseire az, hogy amidőn a pacifizmus egyedül üdvözítő voltát tagadó felfogásomat akként akarja megcáfolni, hogy reámutat arra, hogy a béke politikájával is lehet eredményeket elérni, akkor tulajdonképpen légüres térben harcol, nyitott ajtókat dönget. Mi, akik a háború erkölcsi jogosultságát igen sok esetben elismerjük, — s éppen ezért nem vagyunk pacifisták, — nem állítjuk azt, hogy a béke *mindig* erkölcstelen, hogy a béke politikájával *sohasem* lehetne az emberiség szempontjából nagy és hatalmas eredményeket elérni. Mindezt a pacifizmus állítja a háborúról. Tehát a pacifizmusnak kötelessége bizonyítani azt, hogy a háborús politika *soha, semmiféle körülmények között sem*, szolgálhatja az emberiség haladásának az előmozdítását, nagy emberi eszmények és az igazságosság megvalósulását. Ha a pacifizmus csak annyit bizonyít, hogy a békés politika *is lehet* bizonyos történelmi körülmények közt eredményes, ezzel nem bizonyított semmit, vagy legalábbis semmi olyat, ami megérdemelné, hogy a pacifizmus problémájának a tisztázásánál komolyan figyelembe vegyünk. Aki a pacifizmust megvédeni akarja, annak nem azt kell bizonyítania, hogy az az állani, amelynek „nincsen semmi önsúlya“ egy „negatív világpolitikai helyzetben“ nem folytathatja a „vas és vér politikáját“; hiszen az *magától értetődik*, hogy mikor teljesen kilátástalan a kardcsörtetés, akkor kardot csörtetni nem ajánlatos; hanem bizonyítani kellene azt, hogy még „*kedvező alkalom adtán*“, *a siker bizonyossága esetén* sem okos dolog fegyverhez nyúlni.

Török Árpádnak azokra a *publicisztikai* jellegű fejtegetéseire, amelyekben a világháború utáni német külpolitikát igyekezik igazolni, és amelyek úgy hangzanak, mint a „Stresemann-féle Verständigungspolitik“-ről távoli „Lobgesang“, nincsen okom ki térni, bármennyire nem osztom is magam részéről azt a felfogást, hogy annak a sokmillió és kiszámíthatatlan jövővel fenyegető Németországnak, — amelytől szerző későbbi megállapítása szerint is „fél“ Franciaország, — valaha is „semmi önsúlya“ ne lett volna, és bármennyire nem „konstruktív“, hanem *doktrinérnak* tekintem is azt a megállapítását, hogy Németország „*ezt a hiányt a béke és megértés nagy és hatásos eszméjével pótolta*“, amitől természetesen azonnal visszatért az önsúlya.

Több okom lehetne kitérni Török Árpádnak azokra a fejtegetéseire, amelyekben saját megállapítása szerint „tisztán *elméleti* okoskodás útján“ akar „eljutni a legyőzöttek pacifizmusához“. Minthogy azonban ez a „tisztán elméleti okoskodás“ is a jelenlegi hatalmi viszonyokat tárgyalja s azt a kérdést igyekszik megoldani, hogy „a jelenben adott történelmi helyzetben“ milyen külpolitikát kell a „legyőzött államoknak“ folytatniok, azért ezeket a fejtegetéseit sem tudom teoretikusabb értékűeknek találni, mint a legyőzött Németország által folytatandó külpolitikára vonatkozó megállapításait.

III.

Sokkal nagyobb figyelemre méltók Török Árpádnak azok a megjegyzései, amelyeket a pacifizmus kérdését *logikai* szempontból vizsgáló fejtegetéseimre volt szíves tenni. Ezek a fejtegetéseim, amelyek a pacifizmus és az anarchizmus gondolatvilágának a hasonlóságára mutatnak rá, és a mindkét felfogás mélyén rejtőző logikai ellentmondást igyekeznek felfedni, valóban — legalább tudomásom szerint — eléggé járatlan úton haladnak, és könnyen nemcsak szokatlanok, hanem amint Török Árpád is véli, „*merészeknek*“ is tarthatók. Török Árpádnak idevonatkozó fejtegetései valóban felfogásomnak egy *lényeges* pontját ragadják meg. Szerinte a pacifizmus lényege nem az, hogy az erőszakot akarja megszüntetni, hanem az, hogy „egy nemzetközi jogrendet akar megalapozni, ami pedig éppen ellentéte az anarchizmusnak“.

Álljunk meg itt egy pillanatra ennél a kérdésnél, hogy mit akar tulajdonképpen a pacifizmus? Ha Török Árpád azt az ideológiát, amely, — amint mondja, — „a pacifista irodalomban le van fektetve“, behatóbban tanulmányozta volna, látnia kellett volna, hogy a kérdés nem olyan egyszerű, amint azt ő gondolja; látnia kellett volna, hogy a pacifizmusnak igen különböző elméletei vannak: a tőle is képviselt *jogi* elméleten kívül vannak *erkölcsi*, vannak *imperialista* és vannak még másfajta pacifista elméletek is. Az egyik elmélet minden hatalom eltörlésével, a másik épp ellenkezőleg egy mindent átfogó hatalom megalkotásával akarja a *békét*, a világ békéjét, biztosítani. Ennyi különbözőség mellett a közös vonás közöttük tulajdonképpen csak az, hogy mindegyik a békét, az *örök békét*, óhajtáná biztosítani, vagyis a háborút, a há-

borús erőszakot akarná megszüntetni. Említett értekezésemben éppen ezért és nem ok nélkül, a pacifizmus szót mindig az örök békére való törekvés, a háborúk kiküszöbölésére irányuló törekvés értelmében használtam.

Igaz, hogy erre Török Árpád azt válaszolhatná, hogy minden olyan felfogás, amely nem abban az értelemben pacifista, mint ő, „egyes naiv utópisták véleménye“ csupán. Azonban azt hiszem, hogy jó lesz az „utópista“ megjelöléssel csinján bánni. Török Árpád azt a *Saint Pierre* abbét, aki azzal a javaslattal akarta az akkori világ urait, a fejedelmeket, a leszerelésre reábírní, hogy a katonai kiadások fele a fejedelmek zsebébe vándoroljon,² bizonyára naiv utópistának bélyegezné, pedig ha ennek az abbénak a szerződéstervezetéből azt a pontot, hogy: „*Les grands alliés, pour terminer entre eux leurs différends présents et á venir, ont renoncé et renoncent pour jamais, pour eux et pour leurs successeurs, a la voie des armes, et sont convenus de prendre toujours dorénavani la voie de conciliation.*...“³ összevetjük a Kellogg-szerződés lényeges rendelkezéseivel: „*Les Hautes Parties Contractantes ... condamnent le recours a la guerre pour le réglément des différends internationaux, et y renoncent en tant qui'instrument de politique nationale dans leurs relations mutuelles* (Art. I.)... *(et) reconnaissent que le réglément ou la solution de tous les différends ou conflits... qui pourront surgir entre elles, ne deura jamais etre recherche que par des moyens pacifiques*“ (Art. II.), akkor szinte az a benyomásunk, hogy az „utópista“ abbénak a szövegezését fogadta el a pacifizmus legmodernebb gyakorlati megnyilatkozása, a Kellogg-szerződés. Az utópiáról tehát kiderülhet, hogy modern és gyakorlatias. Másrészt pedig, ha a „naiv utópisták véleményét“ annyira lenéző Török Árpádtól azt olvasom, hogy olyan nemzetközi konstelláció megteremtésén kell dolgoznunk, „melyben a fegyverkezés nyújtotta hatalmat a jog rendje és az etikai eszme hatalma felváltja“, valamint, hogy „ha a hatalom rendjét a jog rendje felváltotta, akkor ez természetszerűleg az igazság rendjét is jelenti“: akkor nem haboznék ezen megállapítások képviselőjét

² *Charles Irénée Castel, Abbé de Saint-Pierre: Abrege du projet de paix perpétuelle, 1728, art. 1.: „Que les souverains pourraient disposer, pour leur dépense particulière et domestique, de la moitié du revenu que leur produirait ce retranchement de dépense militaire ordinaire.“*

³ *Abrégé, art. 3.*

is az utópistáknak nem is olyan dísztelen sorába helyezni. Ne tegyünk különbségeket, az egyik pacifista lényegében éppen olyan utópista, mint a másik, vagy mint amilyenek az ideális anarchisták, legfeljebb fokozati különbségek vannak köztük, az egyik merészebb álmodó talán, mint a másik.

Azonban nem akarom a „lefektetett“ pacifista elméletek nyugalmát tovább zavarni, s inkább elfogadom kiindulópontul azt a pacifista felfogást, amelyet Török Árpád is képvisel. Szerinte a pacifizmus célja az volna, hogy „egy nemzetközi jogrendet megalapozzon“, „a háborút levezető jogintézményeket konstruáljon“, egyszóval elérje azt, hogy „a hatalom rendjét a jog rendje váltsa fel.“ Ennél a *jogi elméletnek* nevezhető felfogásnál alapvetően fontos tudnunk azt, hogy mit ért szerzőnk a *jogon*? Ha erre a kérdésre keresünk feleletet, bizonyos meglepetéssel azt fogjuk látni, hogy szerzőnknek nem is egy, de *két* felfogása is van a jog mivoltáról. Az egyiket akkor használja, amidőn „a vér és vas politikájával“ szemben mint erkölcsileg magasabb rendűt kell odaállítani a „pacifista külpolitikát“. Itt a jogot élesen szembeállítja a hatalommal; a „hatalom rendjével“ szemben a „jog rendje“ áll szembe, amely utóbbi „természetzerűleg az igazság rendjét is jelenti“. A másik testhezálló felfogást a jog mivoltáról ellenben értekezésének második felében, akkor használja, amidőn azt kell kimutatnia, hogy a pacifizmusnak semmi köze sincsen az anarchizmushoz. Eszerint a felfogás szerint most már a jog „a törvényes erőszak“ rendje, összeolvad a „kikényszerítő erőszakkal“, s ekként igazán nem nehéz kimutatni, hogy a pacifizmus nem „az erőszak megszüntetését jelenti“, s hogy semmi köze sincs az anarchizmus eszmevilágához. Megjegyzi ugyan szerzőnk, hogy: „a jogrendet lehet erőszak nélkül is elképzelni, ha mindenki elismeri és megtartja az *erkölcsi* normákat“. Értekezésének második felében is megjelenik tehát kísérteni egy pillanatra az első részben használt jogfogalom: a mindenki által *önként követett, kényszer nélküli* rend képe, amelyet szerzőnk most már egyszerűen és röviden az *erkölcsi* normák követésének nevez. Ezt a jogfogalmat azonban mint „nem szükségszerű következtetést“ rövid úton félretolja. Előttünk áll tehát a szerzőnk szerinti jogi rend, amely *egyrészt* önként követett, kényszer nélküli, az igazságossággal összeeső erkölcsi rend, a hatalom rendjének az ellentéte, *másrészt* pedig a kényszerítő erőszak rendje. Valóban ezzel a logikával *nehéz* megbirkózni: a

jogi rend *nem a hatalom* rendje, *hanem a kényszerítő erőszak* rendje.

Azonban nem akarom szerzőnek a jog mivoltáról vallott két különböző felfogását egymásra uszítani, nem akarom, hogy „veszedjenek“, inkább azt szeretném, hogy „mint a jó gyerekek mindig békésen megférjenek egymással“, s ezért elkülönítem őket egymástól. Hajlandó vagyok *egymás után* mind a két felfogást a vita alapjául elfogadni és a pacifizmus szempontjából a jog mivoltáról vallott mindkét felfogásnak a konzekvenciáit levonni. Csak *egyszerre* nem lehet nézetem szerint *két* lovon lovagolni.

Vegyük alapul azt a felfogást, hogy a jog rendje nem a hatalom rendje, hanem valamiféle önkéntesen követett erkölcsi rend, az igazság rendje. Ha a pacifizmus ezt a rendet akarja a hatalom rendjének a helyére állítani, akkor ugyanazt akarja, amit az anarchizmus. Az anarchizmus is egy kényszer nélküli, szabad, csupán erkölcsi vagy konvencionális szabályok alatt álló társadalmi együttéléstről álmodik. Igaz, az anarchizmus el akarja törölni a jogot is a Föld színéről, *de* csak azért, mert kényszerrel lát benne és helyteleníti embernek ember felett gyakorolt kényszerhatalmát. Ha tehát a mai hatalmi rend, a kényszerítő jogrend, helyére egy *kényszer nélküli jog* lépne, ezt az anarchista elmélet sem kifogásolhatná.⁴ Az anarchisták éppen a hatalom nélküli rendet, az igazság rendjét akarják. Éppen azt, amiről Török Árpád beszél, amidőn a hatalom rendjét az igazság rendjével óhajtja felváltatni. Szerző a saját pacifista felfogásával is bizonyítékot szolgáltat tehát ahhoz a megállapításomhoz, hogy a pacifizmus következetesen végig gondolva az anarchizmushoz vezet.

Vegyük alapul ezek után azt a, másik felfogást, amely szerint a jog rendje a kényszerítő erőszak rendje. Eszerint a pacifizmus „nem az erőszak megszüntetését jelenti, hanem a mai *önkényes* erőszak helyébe *törvényes* erőszakot akar léptetni“. Ha figyelembe vesszük, hogy az államok ellen alkalmazott kényszerítő erőszakot *háborúnak* szokás nevezni,⁵ akkor arra a megállapításra kell jut-

⁴ Megindokoltam ezt a felfogást már „*A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilozófiájában*“ (Athenaeum c, folyóirat, 1911. évf.) c, értekezésemben.

⁵ Grotius, *De jure belli ac pacis*, (L. I. C. I. 2. §.); „Bellum (est) status per vim certantium, qua tales sunt.“ Gentilis, *De jure belli*, (L. I. C. II.): „Bellum est publicorum armorum justa contentio“.

mink, hogy Török Árpád pacifizmusa „nem a háborúk megszüntetését jelenti, hanem a mai önkényes háborúk helyébe törvényes háborúkat akar léptetni“. Ennek a pacifizmusnak a célja tehát — *a háború törvényesítése* volna. Furcsa pacifizmus; azt azonban elismerhetjük róla, hogy nem anarchizmus, bár bátran elmondhatjuk róla azt is, hogy nem is — pacifizmus, mert a pacifizmus tulajdonképpen mégis csak a háborúk kiküszöbölésére irányul, és maga Török Árpád is „a háborút levezető intézményeket“ szeretne „konstruálni“.

Felvethetjük továbbá azt a kérdést is, hogy mit jelentsen az, hogy „a mai önkényes erőszak (háborúk) helyére törvényes erőszakot (háborúkat) akar léptetni“? Szerző pacifizmusa „nemzetközi jogrendet akar megalapozni“, nemzetközi jogrend azonban már eddigé is volt, és éppen ez a nemzetközi jogrend, mint a nemzetközi viszályok elintézésének egyik megengedett, *törvényes* eszközét szabályozta a háborút; a háború tehát éppen az eddigi *nemzetközi* jogi felfogás szerint „*törvényes erőszakot*“ jelent. Úgy hogy egy kitűnő olasz jogfilozófus teljes joggal állapíthatta meg, hogy *a háború az államok közti jogi eljárás jellegével bír*.⁶ Ha Török Árpád a „háborút levezető intézményeket“ léptet életbe és kötelezővé teszi ezek igénybevételét a háború helyett, akkor ezáltal a háború éppen eltiltatik, „*önkéntes erőszakká*“ válik, vagyis, amint azt a Kellogg-szerződés is tenni akarja, a háború mintegy törvényen kívüli állapotba helyeztetik. Természetes, hogy nem igen férhet kétség hozzá, hogy ennek dacára sem fogják az államok magukat kivétel nélkül úgy viselni, mint a „jó gyerekek“, kétségtelen, hogy a háborút eltiltó jogszabályok ellenére is lesznek háborúk, ezek a háborúk azonban nem törvényes, hanem mondjuk *önkéntes* háborúk lesznek. Nyertünk-e azonban valamit azzal, ha az eddigi többnyire „*törvényes*“ háborúk helyébe, — mert hiszen bizonyos esetekben a háború ma sem megengedett, — *kivétel nélkül* a nem törvényes, önkényes háborúk lépnek? Bizonyára nem sokat. Éppen azért, ha azt akarnánk, hogy háborút „levezető“ és eltiltó rendelkezéseknek valamelyes eredményük legyen a pacifizmus szempontjából, akkor gondoskodni kellene olyan „*törvényes erőszakról*“, amely ezeknek a rendelkezéseknek érvényt szerez,

⁸ *Giorgio del Vecchio: Il fenomeno della guerra e l'idea della pace*, Sassari, 1909, 48. 1.: „Perciò non è troppo ardita la tesi, che la guerra partecipa ormai del carattere di una procedura giuridica tra gli Stati.“

kötelezővé kellene tehát tenni az önkényesen háborúskodó állammal szemben a „törvényes háborút“; kétségtelenül erre gondol szerzőnk is, midőn „törvényes erőszakról“ beszél. Az eddigi állapottal szemben tehát a változás az volna, hogy amíg eddig jogszerű (törvényes) és jogszerűtlen (önkéntes) háborúkról beszélhettünk, addig ezentúl a jogszerűtlen (önkéntes) háborúkon kívül jogszerű (törvényes) és *együttal kötelező* háborúkról lehetne szó. A haladás tehát abban állana, hogy a pacifizmus nagyobb dicsőségére megszületnék a *kötelező háború* fogalma. *A háború kiküszöbölése céljából kötelezővé tenni a háborút*, ez ugyanaz a nagy *ellenmondás*, amire már múltkori cikkemben a háborút eltiltó és egyben háborúra kötelező szerződés gondolatával kapcsolatban reámutattam. (I. h. 342. 1. jegyz.)

Legyen szabad ebben a szorongatott helyzetében Török Árpád felfogásának segítségére sietnem. *Marton Géza „A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez“* c. kitűnő értekezésében⁷ párhuzamot von napjaink nemzetközi joga és az *ős jog* között, s arra az eredményre jut, hogy „a huszadik század nemzetközi joga a homéroszi idők államonbelüli jogával áll egy színvonalon“; a nemzetközi jog jövő fejlődésére nézve pedig azt a következtetést vonja le ebből a párhuzamból, hogy amint az *ős jog*nak az *önhatalom* és magánbosszú intézményein nyugvó *ököl joga* helyet adott a közhatalmi szankciókkal rendelkező állami *jognak*, akként a nemzetközi jogfejlődés is a háborús *önhatalom* korából „egy oly szilárd békeszervezet“ létesítése felé halad, „mely a háborút mindörökre kizárná“. Amint az egyéni *önhatalom* gyakorlását megakadályozza és ekként a belső békét biztosítja az állami közhatalom, akként biztosítaná az államok közti békét egy szilárd *világhatalom közhatalma*. Ezt jelené Török Árpád pacifizmusa is, amely „a mai önkényes erőszak helyére a törvényes erőszakot akarja léptetni“. Amint az *ősjog* anarchikus^{7a} *ököl jogát* felváltotta az erős közhatalom, akként váltaná fel az *önhatalmú háborúk* korát az erős és szilárd *világhatalom békéjének* a kora. Ezt a pacifista világfelfogást, valóban úgy látszik, nehéz volna anarchista felfogásnak minősíteni, hiszen nem a jog és az állam kiküszöbölésére, hanem egy hatalmas *világjogrendnek* és egy hatalmas békeszervezetnek, — nevezhetjük egé-

⁷ Újgyűvek Lapja, 1916. évi. (Budapest.)

^{7a} N. b. „anarchia“ nem jelent „anarchizmust“!

szen bátran *világállamnak*, — megteremtésére, nem a hatalom kiküszöbölésére, nem a „hatalom rendjének a felváltására“, hanem egy soha nem látott óriási *világhatalomnak* a megszervezésére irányul. A pacifizmus *jogi* elmélete tehát akkor, ha a jogon „kényszerítő erőszakot“ ért, a pacifizmus *imperialista* elméletéhez, az egész világot átfogó közhatalom gondolatához, a *világállam* koncepciójához vezet.

Mielőtt rámutatnék a pacifista világállam, az imperialista béketörekvés, gondolatában rejlő belső ellenmondásra, — amire röviden már első cikkemben utaltam, — mielőtt bizonyítani igyekezném, hogy a világállam gondolata, egy a törvényes erőszak gyakorlására, a „kötelező“, „közhatalmi“ háborúk folytatására, tehát éppen *háborúk folytatására megalkotandó hatalom* gondolata, ellentétben van a pacifizmus eszméjével, mielőtt reá mutatnék továbbá arra is, hogy mindenek dacára *még ez az imperialista pacifizmus is szellemi rokonságban van az anarchizmussal*, legyen szabad előbb röviden a világállam koncepciójának erkölcsi megítélésére kitérnem.

Nem akarok e tekintetben *Rousseau* „Émile“-jének „*Défi-vous de ces cosmopolites...*“-jére, vagy a mi *Kölcseynek* „*Parainesis*“-ére hivatkozni, megint csak *Concha Győző* közkezenforgó „*Politiká*“-jának néhány mondatát akarom ideiktatni: „Ha a népek életrendje, a nemzetközi élet, — mondja ez a nagy magyar író, — *jogi alapon* nyugodnék, ha a jogosan szerzett nemzeti lét csakis jogtalan tények miatt volna elveszthető, nem pedig belső érdemtelenség, tehetetlenség miatt, az emberiség élete megakadna, mert ily képtelen, uralkodásra alkalmatlan nemzet saját polgárain kívül a többi nemzetek útjába is gördíthetne legyőzhetetlen akadályokat, nem rosszakaratból, hanem merőben létele, tehetetlensége következtében. Az emberiség nem természetes, erkölcsi súlypontja szerint alakulhatnia, hanem amennyire a merev jog békői megengednék. Új népek előállításának, nemzetté levésének majdnem, egyetlen módja a jogsértés lenne, mert nehezen képzelhető, hogy az uralkodásra mégannyira alkalmatlan nemzet is egy tehetségesebb nép javára az uralomról önszántából lemondana“.⁸ Ezekhez a sza-

⁸ I. m. I. köt, 90. 1. Concha ezeket a sorokat 1895-ben megjelent munkájában írta. Csak Trianon után érezzük igazán, hogy megállapításai nemcsak igazak, de mennyire mellettünk szólnak.

vakhoz, amelyekből világosan kitűnik, hogy Török Árpád „nemzetközi jogrendje“, s a béke és igazság szolgálatára hivatott világállam, mennyire a fejlődő élet elnyomójává, az emberiség súlyos terhévé válhat, semmi hozzá tenni valóm nincsen.

Természetes, hogy az örök békét a világállam sem biztosítaná, — s az elmondottak után azt kell hinnünk, hogy szomorú is volna, ha biztosíthatná. Lehet bármennyire „dinamikus“ az a nemzetközi jogrend, a háborúk lehetőségét a világállam megalkotása sem zárná ki. Jól látja ezt *Marton Géza* is, aki utal arra hogy „az államok belső életében sem kerülhető el a forradalom, a belső jogrend felbomlása“.

Az erkölcsi megítélés szempontjából azt mondhatjuk, hogy az örök békét nem lehet a hatalomra alapítani, a világhatalomra sem, hanem csak az igazságosságra. Kiténik ebből az is, hogy az *erkölcsi pacifizmus* mennyire mélyebben szántó, mint az *imperialista pacifizmus*. A békeideál tulajdonképpen erkölcsi eszmény, *igazi pacifizmus az igazság pacifizmusa csupán*: „*Iustitia et Pax*“! Török Árpád *világhatalmi* pacifizmusa felett is ott lebeg ez az *erkölcsi* pacifizmus is, hiszen ő is a hatalom rendjét az igazság rendjével akarja felváltani. Ezzel természetesen benne is vagyunk, amint azt már fentebb megjegyeztem, az anarchizmus eszmevilágában. Hogy a hatalom rendjét felváltó igazság rendjét megint csak „kényszerítő erőszakkal“ akarja biztosítani, hogy a „háborút levezető intézmények“ védelmére kötelező, „törvényes“ háborúkat kellene rendszeresíteni, s éppen csakis *ezen háborúk folytatására* egy világhatalmat kellene megalkotni, az természetesen ellentmondás. De ez az ellentmondás is megtalálható az anarchizmus elméletében, amely a kényszer kiküszöbölése végett *vagy* felszabadítana minden kényszert, *vagy* kényszerrel akadályozná meg, hogy kényszer érvényesüljön; különösen kézzelfoghatóvá válik ez az ellentmondás a *tett* anarchizmusánál, amely valóban kényszerrel harcol a kény szerhatalom ellen. Így védelmezné meg a világállam is *háborúval a békét*.

A világállam pacifizmusában rejlő belső ellentmondás még kirívóbbá válik, ha meggondoljuk, hogy a világhatalom megalapozására irányuló törekvés bizonyára nem volna megvalósítható a

⁹ V. ö. *Del Vecchio*, i. m. 51. l.: „... l'idea della pace nel proprio senso, come equazione della giustizia tutta spiengata...“

világuralmat megalapozó háborúk nélkül. Akár egy állam, akár az államoknak valamely szövetsége alapítaná meg a világállamot, kétségtelen, hogy ez nem történhetnék ellenállás nélkül. Török Árpád ugyan húzódozik attól, hogy a gyermeket nevében nevezze és nem szívesen beszél világuralomról, világhatalomról. De amiként a régi természet jogászok azt tanították, hogy a szuverén egyének szabadságuk egy részéről lemondottak, s ezáltal jött létre az *állam*, akként ő is azt tanítja, hogy „ha a pacifista jogrendet meg akarjuk valósítani, ez csak úgy történhetik, hogy a mai államok szuverenitásuk egy részéről egy *nemzetközi fórum* javára lemondanak.“ Ha azonban ezt nem tennék meg önként, akkor kétségtelenül kényszeríteni kellene erre őket. Igaz ugyan, hogy szerzőnk azt hiszi, hogy „egy korszakos eszmének feltétlenül meg van az ereje, hogy nyers hatalmi tényezőt megdöntson és felváltson.“ Kétségtelenül ez az anarchizmus felfogása is. Nekünk azonban sajnos, meg kell állapítanunk, hogy nincsen egészen úgy, hogy — mint egykoron az Úr Lelke a vizek felett — az Eszme ott lebegne az emberiség életének tengere felett, s a maga fenséges kisugárzásával önmagától harmonikusan mozgatná a világot. Az igazságot csak fel kell ismerni, — tanítják az ideális *anarchisták*, — hogy az a maga erejével meghódítsa a világot; s ezért — tanítják tovább, — az emberek kényszer nélküli, harmonikus, önkéntes összeműködése fogja felváltani a nyers hatalomnak a rendjét. A békeideál „korszakos eszméjének feltétlenül meg van az ereje, hogy nyers hatalmi tényezőt megdöntson és felváltson“, hirdeti — a *pacifizmus*. Hisszük mi is, hogy az eszme győz, de tudjuk azt is, hogy az eszmének katonákra van szüksége, hogy az eszme katonáinak sokszor meg kell halniok érte és mindig készen kell állniok erre.

A pacifista világállam megalkotása is sok vérbe és sok háborúba kerülne. Az lehetséges, hogy azontúl a háborúk ritkábbakká, valószínű azonban, hogy az eddigiéknél rettenetesebbekké válnának. S bizonyos az, hogy egy soha eddig nem látott katonai szervezetet kellene megalkotni, hogy a világállam fenn is maradhasson: hiszen esetleg egész népek és nagy nemzetek „jogellenes“ megmozdulását kellene vérbefojtania. Valóban gyönyörű pacifista eszmény: *fegyveres pacifizmus*. Ne értessünk azonban félre, nem a fegyveres pacifizmust kifogásoljuk, hanem csak azt, hogy azt *pacifizmusnak* nevezzék. Mintahogy a világuralmi törekvések helyességét vagy helytelenségét sem akarjuk most vita tárgyává

tenni és csupán azt kifogásoljuk, hogy a világállam és a világhatalom gondolatát a pacifizmussal azonosítsák. A római légiók biztosították a Pax Romanát, de azért a rómaiak nem voltak pacifisták. Kétségtelen, hogy a pacifizmus *célja* nem a világállam, *nem* a világhatalom, nem is a világjogrend, vagy „a nemzetközi jogrendnek a megalapítása.“ Mindez lehet *eszköz*, de nem cél. A cél a háborúk kiküszöbölése, az örök béke biztosítása. Ha a pacifizmus céljának egy minden eddiginél erősebb hatalom megteremtését, egy mindent átfogó hatalmas világállam megalkotását tekintjük, akkor valóban nehéz kapcsolatot találni ezen imperialista felfogás és az anarchizmus között. A pacifizmus és az anarchizmus felfogása közti szoros szellemi kapcsolatot azonban egyébként meg fogjuk találni még a világállam imperialista pacifizmusának az elméletein is, — amely pedig a realitások kényszerű figyelembevételé folytán a legmesszebbre távolodott el a hamisítatlan és következetes pacifizmus felfogásától, — mihelyt szem előtt tartjuk azt, hogy a világállam pacifizmusának célja a béke, a háborús erőszak kiküszöbölése, s a világállam megalkotása csupán *eszköz* ennek a célnak a szolgálatában. (Még pedig amint láttuk, a céllal homlokegyenest ellenkező eszköz.) Szem előtt kell tartanunk természetesen azt is, amiről szintén már szó volt, hogy az anarchizmust sem szabad egyszerűen a jog és az állam eltörlésére irányuló törekvésként meghatározni; az anarchizmus a *kényszer*, az erőszakot akarja kiküszöbölni, éppen úgy, mint ahogy a pacifizmus célja is elsősorban erre irányul; a jogot és az államot csak azért szüntetné meg, mivel — és talán nem is egészen ok nélkül — kényszerszabályozást és kényszerhatalmat lát bennük; ha azonban a kényszer nélküli együttműködés rendjét is jognak nevezzük, ha az önkéntes és harmonikus összeműködésen alapuló társadalmat is államnak tekintjük, akkor az anarchizmusnak semmi kifogása sem lesz ez ellen a jog és ez ellen az állam ellen. Az előbb említett legáltalánosabb hasonlóságon, — az erőszak kiküszöbölésére irányuló közös törekvésen, — kívül azonban további hasonlóságokat is fedezhetünk fel az anarchizmus és a világállam pacifizmusa között. A világállam pacifizmusa csak az „önkéntes erőszakot“ szüntetné meg, de helyébe léptetné a „törvényes erőszakot“. Az anarchizmus ezzel szemben éppen a „törvényes erőszakot“ szüntetné meg és ezzel felszabadítaná az „önhatalmú erőszakot“. Látszólag diametriális ellentét van köztük tehát, bár első pillanatra felötlük itt is legalább az a közös vonás,

az a tragikus közös vonás, hogy mindegyikük kiúzi az erőszakot az ajtón és az bebújik újra az ablakon. Azonban a hasonlóság itt nem áll meg. Az anarchizmusban rejelő nagy logikai ellenmondásnak nemcsak az az egy ágazata van, amelyre az imént rámutattam. Sajnálom, hogy itt sem mondhatok újat, de már előbbi értekezésemben megállapítottam, hogy az anarchizmusnak „el akarván törölni a Föld színéről minden kényszert, szükség esetén kényszerrel is meg kellene akadályoznia azt, hogy kényszer érvényesüljön: ami ellenmondás; vagy pedig túrnie kellene minden kényszer, ami, a kényszer kiküszöbölésére irányuló célt tekintve, ugyancsak ellenmondás.“ (I. h. 353. 1.) Első helyen említettem tehát az alternatívának éppen azt az ágát, amelyre a világállam pacifizmusával való párhuzam szempontjából most szükségünk van. És már fentebb említett, közel két évtizeddel ezelőtt írt, ifjúkori értekezésemben megállapítani igyekeztem, hogy „az anarchista társadalomban is szükség volna legalább egy irányban a kényszerre, vagyis legalább egy jogszabályra: azt az elvet ugyanis, hogy mindenféle kényszer teljesen mellőzendő ... meg kellene védelmezni...“ és természetesen alaptörvénnyé kellene tenni.¹⁰ Itt bontakozik ki az anarchizmusban foglalt ellenmondás a maga teljes pompájában: meg akarja szüntetni a „*törvényes erőszakot*“, és ezért be kellene hoznia a „*törvényes erőszakot*“ amely a kényszeralkalmazást megakadályozza. És itt bontakozik ki a világállam pacifizmusával tartott szellemi rokoniség is a legpompásabban: ez a pacifizmus is be akarja hozni a „*törvényes erőszakot*“, hogy az „*önkéntes erőszakot*“, helyesebben hogy a mai „*törvényes erőszakot*“ (mert hiszen ma a háború törvényes *eszköze* az erőszak alkalmazásának) kiküszöbölhesse. A hasonlóság még abban is teljes, hogy amiként az anarchista társadalomban is csak *egy irányban* volna szükség „*törvényes kényszerre*“, t. í. a kényszeralkalmazás megakadályozása céljából, akként a világállamnak, a bármi néven nevezett „szilárd békeszervezetnek“, is csak *egy irányban* volna szüksége „*törvényes erőszakra*“, t. i. a háborúskodás megakadályozása céljából, vagy ha úgy tetszik „a háború levezetése“ céljából. Az anarchista társadalom békéjét biztosító „egyetlen egy irányban“ ható törvényes kényszer és a pacifizmus „szilárd békeszervezete“ ugyanaz. Ha az utóbbit vonakodnak pacifistáink „világállamnak“

¹⁰ *A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilozófiájában*, 1911, 33. 1.

nevezni, ebben a vonakodásban is az anarchista felfogás nyilatkozik meg.

Azt hiszem, felesleges annak a megállapításomnak a védelmére, hogy a pacifizmus és az anarchizmus rokonságban vannak, több szót vesztegetnem. Inkább azt szeretném leszögezni, hogy *teljesen* azért még sem azonosítottam a pacifizmust az anarchizmussal. A pacifizmus csupán „*részleges*“ anarchizmus: csupán „az államok egymás közti viszonyára *korlátozott* anarchizmus“. Elképzelhető, hogy az állam *kifelé* lemond a kényszer és erőszak alkalmazásáról, *befelé* azonban nem, sőt hogy a pacifista állam *befelé* a legszarnokibb uralmat lépteti életbe. Ez elképzelhető, de *nem logikus*. Ezért mondtam, hogy: „A benne rejlő alapgondolat logikai feszítő erejének azonban szét kell vetni ezt a korlátot (t. i. befelé is hatnia kell), s a pacifizmus *részleges* anarchizmusának az *általános* anarchizmusba kell torkolnia.“ (I. h. 353. 1.) Ez az egyszerű értelme annak a mondatomnak is, melyet Török Árpád ugyancsak kifogásol, hogy t. i. „az állam hatalmi szervezetének kifelé történő összeomlásával az állam kényszergépezete befelé is meginog“ (352. 1.). Szerinte „ittén egyszerű logikai ellentmondással van dolgunk.“ Kíváncsian vártam, hogyan fogja ezt bizonyítani, s meglepetéssel olvastam, hogy biológiai és szociológiai *tényekre* hivatkozik csupán. Ne vegye tőlem rossz néven a bizonyára jóhiszemű szerző, ha egy elemi dologra figyelmeztetem: logikai ellentmondást nem lehet *tényekre* való hivatkozással kimutatni. S hogy magamat jobban megértessem vele, legyen szabad egy egyszerű példával megvilágítanom, hogy miről van szó: nem vonom kétségbe, hogy egy találkahely tulajdonosnője családi életében, — mondjuk tehát, a hasonlat kedvéért, *befelé* — a leghélesebb feleség és nagyszerű anya lehet, de bizonyára meg fogja engedni szerző, hogy ez nem logikus, nem következetes dolog; aki *kifelé* erkölcstelenséggel foglalkozik, annak az erkölce befelé is „meginog“, vagyis ha nem is tűnik el, de inog, mert eldőlt mellőle az a támasz, amelyet a magatartás következetessége, a „külső és belső politikának“ a harmonikus volta jelent. Csupán erről van szó. Vagy más példa: ha a világállam pacifizmusa szerint az állam lemond kifelé hatalmáról, úgy belső államhatalma is könnyen mint a világállam által reá ruházott hatáskör, vagyis mint a világállam hatalma tűnhetik fel. Ha az állam kifelé lemond az erőszak alkalmazásáról, mert az helytelen, úgy logikus volna, hogy befelé is lemondjon róla, amiből

nyilvánvaló, hogy a részleges anarchizmus az *általános* anarchizmus malmára hajtja a vizet.^{10a}

Török Árpád egyéb ellenvetéseire röviden válaszolhatok. Kifogásolja, hogy szerintem a pacifizmus előfeltétele, hogy bízunk az emberi jóságban és okosságban. Szerinte ez egy „teljesen téves premissza“, mert „a pacifizmus előfeltétele nem az emberi jóság“, hanem csupán az okosság, amellyel az emberiség reáesztmél arra, „hogy a háború mindenképen rossz üzlet“. Ezzel a ma már igazán túlhaladott *racionalista* felfogással kár bőven foglalkozni. Ha szerző figyelmesen elolvassa azt a Kant-idézetet, amelynek az elolvasását egészen felesleges módon figyelmembe ajánlja, láthatja onnét, hogy Kant „a jogot megvető harcias *szenvedélyektől*“ félti az örök békét. *Cattaneo* szép mondása szerint is: „Per le *passioni* umane la guerra é perpetua sulla terra“.¹¹ Az emberi szenvedélyeknek pedig rossz tulajdonságuk, hogy nem csitíthatók el annak bizonyítgatásával, hogy a szenvedély „mindenképen rossz üzlet“. Az emberi jóságnak, a humanitás elvének kell a „vad“ szenvedélyek helyére lépnie, hogy a pacifizmus gyakorlati megvalósulása lehetségessé váljék. A *humanitás* elvétől, amely már a mai háborús jogban is birokra kel a „háborús szükség“ ellentétes elvével, legalább is olyan mértékben várhatjuk — ha ugyan várhatjuk — a békemozgalom sikerét, mint annak a belátásától, hogy a háború „rossz üzlet“.

Egyáltalában nem kell foglalkoznom, a fentebb elmondottak után szerző azon állításával, hogy „világállam és világimperializmus két különböző fogalom“. Imperializmuson természetesen nem azt értem, amit Török Árpád, aki ezt a fogalmat a „primitív állammal“ is összefüggésbe hozza, hanem: világhatalomra, s ha ez elérett, a világhatalom fenntartására irányuló törekvést.

IV.

Legyen szabad végül még egy kérdésre kitérnem. Azon levélbeli szíves hozzászólások között, melyeket itt szóbanforgó értekezésem megjelenése óta különböző oldalról kaptam, meg jegyeztetett az is, hogy mennyire nem megnyugtató az emberiség jobb jövőjébe,

^{10a} Az államok belső jogrendjének és az államok szövetsége jogrendjének összefüggésére különben már *Rousseau* rámutatott. (*Jugement sur la paix perptuelle*, 282. 1.)

¹¹ *Del diritto e della morale*, (Op. vol. VI; Firenze, 1892.) 333. 1.

határtalan fejlődésének a lehetőségébe vetett hitünk szempontjából annak a konstatálása, hogy az örök béke soha bekövetkezni nem fog, hogy az utána való vágyakozás szép de megvalósíthatatlan álom csupán.

Tudom, hogy ez nem lehet érv egy tudományos felfogással szemben, azonban mégis megjegyezni kívánom, hogy kifejtett felfogásomból nem következik még az, hogy az *állandó béke*, — (nem volna talán helyes egy történelmileg folyó állapotot *örök*-nek nevezni, azért mondom, hogy az *állandó béke*) — mint állapot, mint valóság, soha beállani nem fog. Én csupán *etikai* és *logikai* szempontból vizsgáltam a pacifizmus elméletét. Tudatosan és szándékosan mellőztem a problémának *szociológiai* szempontból való vizsgálatát, s ezért nem kutattam azt, hogy „várható-e vajjon azoknak a nagy társadalmi erőknek, azoknak a hatalmas gazdasági, faji, kulturális és egyéb energiáknak, amelyek eddig olyan bőven tápláló forrásai voltak a háborúk véres folyójának, jövődöbeli kiapadása?“ (I. h. 350 l.)

Ha ez a *szociológiai* vizsgálat kimutatná, ha tudományos bizonyossággal kimutatható volna, hogy a háborúk *okai* meg fognak szünni, hogy a háborúkat előidéző társadalmi erők el fognak tűnni, akkor természetesen azt is meg kellene állapítanunk, hogy a háborúk is meg fognak szünni és beáll az állandó béke állapota.

Sőt tovább megyek, és azt állítom, hogy *a bármely háború után beállott béke-állapot tulajdonképpen az örök béke kezdetének is tekinthető*, mert hiszen nem logikai szükségszerűség az, hogy meg fogják zavarni. Amíg a békét tényleg meg nem zavarják, és *ha* a békét tényleg meg nem bontják, hogy háborúnak kelljen lennie, ezt *logikailag* dedukálni nem lehet.

De éppúgy nem lehet fordítva a háború lehetetlenségét sem logikailag dedukálni. Egy olyan békének a gondolata, *amelyet nem is lehet megzavarni*, ennek a pacifizmus értelmében vett „örök békének“ a koncepciója logikai ellentmondást rejt magában.

Amidőn a pacifizmus problémáját *logikai* szempontból vizsgáltam, éppen azt igyekeztem volt kimutatni, hogy az örök béke *biztosítására irányuló törekvés, annak a békének a gondolata, amelyet nem is lehet megzavarni*, logikai ellentmondás. Az örök békét biztosítani, a háborúkat megakadályozni, csak háborúval lehetne.

„*Az ember nem vetheti le fizikumát*“ (Concha). Ezért mindig *lehetséges* marad, — nem szükségszerű azonban, — hogy kényszer

alkalmazzon. Ezt megakadályozni, vagy a már működésbe lépett erőszakot visszaszorítani pedig csak kényszerrel lehet. Ez az *anarchizmus* ellentmondása. Mindig *lehetséges* marad az is, — bár ugyancsak nem szükségszerű, — hogy az emberiség valamely része háborúba kezdjen. Ezt megakadályozni, vagy a már kitört háborút visszaszorítani pedig megint csak kényszerrel, egy erősebb hatalom megszervezésével és harcbavetésével lehet. Az örök békét nem lehet „dekretálni“, szerződésekkkel biztosítani, a háborút nem lehet „rendeletileg betiltani“; a háborút csak háborúval lehet megszüntetni: ez a *pacifizmus* ellentmondása.

Az anarchista társadalom, a kényszer nélküli szabad emberi összeműködés tényleges bekövetkezésének a *lehetőségét* ugyancsak nem tagadom. Angyalok között kétségtelenül nem volna szükség kényszerre és kény szerhatalomra, államra és jogra. S ha az ember nem is vetheti le fizikumát, hogy cselekedeteit egy angyali lélek mozgassa, annak a lehetőségét *kizártnak* nem mondhatjuk. Az a társadalom, amelyben a valóságban senki sem alkalmazna tényleg kényszert, szabad anarchista együttműködés volna. Biztosítani azonban azt, hogy a kényszer soha ide vissza ne térjen, nem lehetne.

Ha az emberiség egyes részei soha sem kezdenének háborút, — aminek a lehetőségét ugyancsak nem vonom kétségbe, — akkor a *valóságban tényleg* bekövetkeznék az állandó béke. Hogy ez az állapot soha meg ne zavartassék, azt azonban biztosítani ellentmondás nélkül szintén nem lehetne.

Az elmondottakból láthatjuk tehát, hogy a *pacifizmusnak* egyedüli jogosult kérdés-feltevése úgy szól, hogy *várható-e a jövőben a háborúk forrásának a kiapadása, a háború tényleges megszűnése. A béke-probléma nagy kérdés-komplexumában egyedül a szociológiai kérdésfeltevésnek van értelme.* Nem kérdezhetjük azt, hogy hogyan biztosíthatjuk a háborúval meg nem zavarható örök békét; ez a kérdés *logikai* ellentmondást rejt magában. És nem mondhatjuk azt, hogy minden háború erkölcstelen; ez az állítás *etikai* tévedést jelent.

A pacifizmus tehát csak ebben a *szociológiai* jelentésében, mint a *jövő fejlődés előrelátása*, állhat meg. Az örök béke hirdetése azonban ebben az értelemben a *jövő alakulásának végtelen időre való előrelátását jelentené.* Azt azonban, hogy a *történelmi fejlődés valóban az állandó béke felé halad-e az idők végezetéig, az örökkévalóságig*, hogy tehát remélhető-e az örök béke *tényleges*

megvalósulása, véges emberi tudásunkkal előre nem láthatjuk. Az örök béke *szociológiai* problémája is kilép tehát a szociológia, s általában a *tudás* területéről és átvezet a *hit* birodalmába. Szándékosan mellőztem eddigi fejtegetéseimben a pacifizmus *szociológiai* problémájának a kifejtését, mert a hit dolgaiba avatkozni nem akartam.

Senkinek a hitét elvenni nem akarom, annak sem, aki azt hiszi, hogy a háború „rossz üzlet“ voltának a belátása fogja meghozni az örök békét. Hihetünk az emberiség jobb jövőjében. Az optimizmus éppen olyan jogosult itt, mint a pesszimizmus, hiszen bizonyítani egyiket sem tudjuk. A *végtelen* fejlődést *véges* tudásunkkal előre látni, az örökkévalóság ablakán homálybavesző szemünkkel betekinteni akarni, maga is ellentmondás.

Hihetjük azt, hogy az állandó béke örökké tartó korszaka fog a szenvedő emberiségre felvirradni, mintahogy hihetjük azt is, hogy a harmonikus, kényszer nélküli, emberi együttélés anarchista ideálja meg fog, valósulni. A pacifizmus kérdése és az anarchizmus problémája abban is érintkeznek egymással, hogy *mindkét probléma gyökere a hit területére nyúlik be*. Hihetjük még azt is, hogy nemcsak a béke, de az igazság is valósággá fog válni, hogy a béke országa az igazság és erkölcs fényes birodalmává is válik, és hogy a békének, igazságnak és szabadságnak ez az „országa“ már e világról való.

Ennek a hitnek a fényes ragyogása mellett azonban mindenütt végighúzódik a jogosult kételkedésnek a sötét árnyéka. Felmerülhet az a nagy kérdés, hogy vajjon nincs-e több valóság, mint a legszebb pacifista álomban, *Leibniznek* abban a mondásában, amelyben a kétszáz év előtti *Saint-Pierre* abbé híres tervére értett, s amelyben egy olyan területen véli az örök békét megtalálhatni, ahol az ember „fizikumát már levetette“, mondván: „Je me souviens de la devise d'un cimetière, avec ces mots: *Pax perpetua*, car les morts ne se haïtent point. Mais les vivants s'ont d'une autre humeur...“¹²

Ignorabimus.

vitéz Moór Gyula.

¹² Grimaresthez 1712. jún. 4-én int. levelében. (*Leibnitz Epistolae ad diversos*, Kartholtus kiadása, Lipsiae, 1738., III. köt. 327. 1.)